

ANATOMIJA SAVREMENE EKONOMSKE KRIZE

(Autor: Džozef Stiglic: „Slobodan pad“, Akademska knjiga, Novi Sad, 2013)

Veliki izdavački poduhvat *Akademske knjige* iz Novog Sada je, svakako, prevod nove knjige **Džozefa E. Stiglica „Slobodan pad“**¹. Reč je o sjajnoj knjizi velikog ekonomiste, nobelovca, profesora ekonomije na elitnim univerzitetima (Jejl, Stenford, Oksford, Princeton, Kolumbija), eksperta Svetske banke, savetnika nekoliko vlada, urednika više časopisa, člana nekoliko akademija nauka. On je, svojim originalnim kritičkim pristupom, promenio način na koji ekonomisti razmišljaju o savremenim fenomenima društva: tržištu, globalizaciji, tranziciji, siromaštvu, krizi... Posebno fascinira Stiglicov kritički odnos prema ekonomskoj politici SAD, kao najmoćnijoj zemlji sveta². Originalan je, isto tako, njegov pristup savremenoj krizi, koju on tumači kao „sistemski problem“. Nasuprot tumačenja krize kao „trule jabuke“ koju treba ukloniti, Stiglic ukazuje da postoje „fundamentalne pukotine u sistemu“ savremenog kapitalističkog društva. Kriza je, naime, razotkrila ključne nedostatke kapitalističkog sistema, posebno američkog modela, smatra Stiglic. Jedan od njih je sve veći rast nejednakosti u društvu. Na globalnom nivou problem je, po Stiglicu, što deo sveta nastavlja da proizvodi daleko više nego što troši, a drugi deo nastavlja da troši daleko više nego što proizvodi.

„Slobodan pad“ je metafora za „**Veliku recesiju**“ (kako Stiglic naziva savremenu globalnu ekonomsko-finansijsku krizu) koja je počela 2008. godine³. Reč je o najvećoj krizi koja je zadesila svet od „Velike depresije“ iz 30-ih godina prošlog veka. I jedna i druga kriza, iako različite po mnogo čemu, imaju nešto zajedničko: razbile su iluziju o apsolutizaciji, fetišizaciji i samoregulaciji tržišta. Uz sva uvažavanja ove nužne, potrebne, moćne i nezamenljive institucije, Stiglic s pravom podseća da je čovekova ekonomska aktivnost ukorenjena u socijalni i politički milje, i uvek je sredstvo za ostvarenje najvažnijih društvenih ciljeva. Stoga on ističe, i u prethodnim i u ovom delu, da „ljudi treba da upravljaju tržištem, a ne ono njima“. U suprotnom, preti opasnost od tržišnog fundamentalizma, i po čoveka, društvo i po prirodnu okolinu (koju nemilosrdno pustoši). Taj i takav model razvoja rezultirao je sveopštom krizom koja potresa moderno društvo, ceo svet, kako na globalnom tako i na nacionalnom nivou.

Ova knjiga je, kako kaže Stiglic, „knjiga o borbi ideja“, tj. protiv ideja koje su dovele do pogrešnih politika koje su izazvale krizu i o poukama koje iz ove krize uočavamo. U njoj Stiglic kritički preispituje ekonomsku teoriju. Knjiga je rasprava o efektima određenih politika, posebno o efektima neoliberalnog koncepta deregulacije. „Verujem da tržišta leže u srcu svake uspešne ekonomije, ali ta tržišta ne funkcionišu sama od sebe“, ističe Stiglic. U tom smislu „ja sam u tradiciji

¹ Predgovor za ovo izdanje pisao sam ja, kao i prikaz u listovima: „Od trule jabuke do trule pukotine“ („Politika“, kulturni dodatak, Beograd, 29. VI 2013, str. 4-5); „Stiglic i velika recesija“ („Dnevnik“, Novi Sad, 2. VI 2013, str. 10); Razgovor povodom knjige (emisija „Stepenik“, Radio Beograd II, petak 16. VIII 2013, 17-18h).

² Od velikog broja njegovih radova izdvajam njegove tri knjige: „Protivrečnosti globalizacije“, „Ekonomija javnog sektora“ i „Slobodan pad“. Sve tri su kod nas prevedene, što je veoma značajno za našu ekonomsku teoriju i praksu.

³ Interesantno je da Pol Krugman, takođe veliki američki ekonomist, nobelovac, za razliku od Stiglica savremenu ekonomsku krizu naziva „Velikom depresijom“ (videti njegovu knjigu: „Povratak ekonomije depresije i svetska kriza 2008“, „Heliks“, Beograd, 2010.).

proslavljenog britanskog ekonomiste Džona Majnarda Kejnsa, koji je izvršio preovlađujući uticaj na savremenu ekonomiku⁴, priznaje Stiglic. Države treba da imaju određenu ulogu ne samo u spasavanju privrede kada tržišta pogreše, nego i u regulisanju tržišta da bi otklonile određene vrste tržišnih nedostataka, koje upravo preživljavamo. Pri tom, Stiglic s pravom upozorava na opasnost od druge krajnosti (državnog fundamentalizma) ističući nužnost ravnoteže između uloge tržišta i države. U poslednjih četvrt veka, Amerika je izgubila balans, smatra Stiglic, i nametnula ostatku sveta nebalansirani pristup između tržišta i države.

Jedna od posledica nebalansiranog pristupa su rastuće nejednakosti (i na globalnom i na nacionalnom nivou). Protivrečnosti globalizacije, s jedne strane, i neoliberalni koncept, s druge strane, koji se nametao i nameće, posebno manje razvijenim zemljama (i zemljama u tranziciji), u funkciji su ekonomskog neoimperijalizma, koji promoviše slobodnu trgovinu, zasnovanu na neloyalnoj i neravnopravnoj konkurenciji i otklanjanju svih barijera za ulazak moćnog monopolskog kapitala. Rastuće nejednakosti u nacionalnim okvirima posledica su i loše osmišljene i još gore sprovedene tranzicije, sa korumpiranom privatizacijom, koja je dovela u mnogim zemljama, a posebno kod nas, do katastrofalnih posledica⁴.

Taj i takav nebalansiran pristup imao je i ima, dakle, za posledicu pogrešne ekonomske politike. „Zaista, greške koje su već napravljene imaće za posledicu da pad privredne aktivnosti traje duže i bude dublji nego što bi to inače bio“, smatra Stiglic. On se nada da će nas ova kriza opametiti, tj. da će dovesti do promena u sferi ekonomije i politike, ali i u svetu ideja, koje će nam pomoći da donosimo pravilne odluke, koje su jedini put i način ublažavanja i prevazilaženja ove krize. Jer, menjanje pravca kretanja, što se dešava u mnogim zemljama, vodi u sindrom „pijanog vozača“, upozorava Stiglic.

Problem ove krize je, smatra Stiglic, što nema konsenzusa o uzrocima krize⁵. Kada se, naime, pojavila kriza (2008. u SAD) navedeno je tada da je to zbog glomaznog i neefikasnog finansijskog sistema koji je kapital pogrešno usmeravao, a finansijska deregulacija dovela do masovnog odobravanja kredita. Kao mogući metod za prevazilaženje teškoća predlagano je da se države više oslone na fiskalnu politiku, što je podrazumevalo povećanje potrošnje, umesto monetarne mere.

Sada, pet godina kasnije, uprkos činjenici da se neki hvale da su izbegli još jednu depresiju, niko u Evropi i u SAD-u ne može da tvrdi da se prosperitet vratio. EU se oporavlja od dvocifrene recesije, koja je u pojedinim njenim članicama bila i trocifrena, a u nekim državama situacija je veoma loša. Takođe, vrednost BDP-a ne dostiže nivoa iz vremena pre recesije. Gotovo 27 miliona Evropljana je nezaposleno, dok 22 miliona Amerikanaca ne uspeva da pronađe stalno zaposlenje. Istovremeno, vrednost prosečne zarade radnika niža je nego pre četiri decenije.

Kod nas je danas poreska politika (tzv. fiskalna konsolidacija) u funkciji ispravljanja grešaka postojećeg razvojnog koncepta. O toj metodi Stiglic piše u „Ekonomiji javnog sektora“, gde naglašava da poštena (fer) država ima zadatak i cilj da kontroliše pravičnost raspodele nacionalnog dohotka. Problem, međutim, leži u donošenju odluka koje utiču na trejdof (situacija u kojoj povećanje blagostanja jednog pojedinca može da se ostvari na račun drugih). U pitanju je prenos dohotka sa bogatih na siromašnije, koji se ostvaruje sistemom oporezivanja. Stiglic pažljivo razmatra ovu nedoumicu, koristeći se tzv. krivom mogućih korisnosti. On tvrdi da se malim oduzimanjem od bogatih značajno povećava blagostanje siromašnijih, ali da takav postupak ima svoje granice. Prekoračenje te granice podrazumeva sve manji dobitak za siromašnije, a izaziva rizik smanjenja efikasnosti bogatih. Mora se, dakle, voditi računa o obe strane. Jer, prekoračenje u poreskoj politici može delovati destimulativno na bogate, a siromašni, zbog subvencija, mogu biti motivisani da manje rade, što je, takođe, opasno.

⁴ Korupcija je, inače, glavna prepreka za razvoj biznisa u Srbiji (videti: Pejanović, R., Korupcija i (agro)privreda, Letopis naučnih radova, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2013).

⁵ Videti: Stiglic, Dž., Nema konsenzusa o uzroku sunovrata, „Danas“, Beograd, 14. X 2013, str. V.

Stiglic zaključuje da će dužina krize zavisiti od ekonomskih politika koje se budu sledile⁶. Ekonomija je, naime, sudbinski vezana za politiku. To potvrđuju primeri mnogih zemalja, posebno naše zemlje. Na donošenje ekonomskih odluka, na primer kod nas, presudnu ulogu imaju političke partije, kao i međunarodne političko-ekonomske institucije (MMF, Svetska banka). Ovaj uticaj često ima oblik političkog i ekonomskog pritiska, koji ponekad prerasta u ucenu. Male zemlje, poput Srbije prinuđene su da se bore za golo preživljavanje „vezanih ruku“.

Šta razlikuje uspešnu od neuspešne ekonomske politike? U ekonomskoj nauci postoje mnogobrojni kriterijumi, od kojih je, po mome mišljenju, ključno: blagostanje ljudi. Blagostanje je širok pojam koji ne uključuje samo društveni bruto proizvod po glavi stanovnika, već i niz drugih indikatora (stanje zdravlja i mogućnosti njegovog korišćenja, obrazovanje, kultura, nauka, tehnika, zaštita životne sredine, sigurnost, bezbednost, zaposlenost, demografska kretanja i niz drugih stvari koje čine čoveka zadovoljnim, srećnim i koji mu pružaju perspektivu i budućnost).

Uspešna ekonomska politika podrazumeva i korišćenje stranih investicija i kredita u funkciji oživljavanja privrede i povećanja zaposlenosti. Ali i u izgradnji modela preduzetničke ekonomije, kao nove razvojne filozofije. Razvojem preduzetništva treba naše komparativne prednosti, kojih imamo, posebno u poljoprivredi, pretvoriti u konkurentske prednosti. I sa našim prepoznatljivim proizvodima, osvajati tržište, slično kao u sportu i nekim drugim delatnostima. Na taj način koristiti resurse i oslobađati potencijale (kako prirodne tako i ljudske). U svemu tome ogromnu ulogu ima država, koja zajedno sa tržištem treba da podstiče, stvara ambijent i „gura“ napred razvoj u prosperitet. Jedan od uslova da bi se to postiglo jeste borba protiv korupcije (kao „načina života“, kako to kaže Stiglic).

Ima li, onda, nade? Nada ipak postoji, ako je verovati jednom sjajnom ruskom ekonomisti Nikolaju Kondratjevu (čuvenom teoretičaru kriza još s kraja 19. veka), čija su se mnoga predviđanja obistinila. Po njemu, u najnižoj tački krize, javljaju se nove ideje, nove doktrine i nove političke garniture, koje mogu povesti zemlju putem ozdravljenja. Nadu nam uliva i učenje Džozefa Stiglica koji ukazuje na nužnost „sistemskih promena“, Noama Čomskog koji upozorava da „profit ne sme da bude iznad ljudi“, Hilmana Minskog koji se zalaže za jačanje kontrolnih mera države, kao i velikog ekonomiste Dagleasa Norta koji smatra da „umesto alokativne efikasnosti tržišnog liberalizma, potrebno je stremiti adaptivnoj efikasnosti institucija“. I na kraju, nadu nam daje i Stiglicova preporuka: „Iz globalne krize mora se tražiti globalni izlaz“.

Ova knjiga, stoga, podstiče na razmišljanje, na kritičko preispitivanje o životnim pitanjima čovečanstva: gde smo to stigli, zašto smo upali u tešku društveno-ekonomsku krizu, kako da upravljamo njome i kako da izađemo iz tog začaranog kruga. Stiglic kao vrstan, mudar i hrabar intelektualac poručuje, što je posebno značajno za nosioce ekonomske politike na makro nivou (političare), kuda i kako treba usmeravati „veliki brod društva“, da ne bi doživeo sudbinu „Titanika“. On, naime, upozorava na opasnost od loših dijagnoza i procena, samoobmana, i pogrešnih ekonomskih politika, ali i savetuje na nužnost promena (reformi) uz opreznost i obazrivost, čega, nažalost, kod nas nije bilo. S tim u vezi, u dugu listu onih koji su okrivljeni za savremenu krizu, Stiglic uključuje i ekonomsku profesiju, koja je posebnim interesima obezbedila argumente za teoriju koja je istinita samo u ograničenim uslovima. „Mi ekonomisti, sposobni smo da identifikujemo značajne efekte, međutim, nismo sposobni da predvidimo kada će do njih doći“, konstatuje Stiglic.

Malo je danas intelektualaca u svetu koji kritički, hrabro i objektivno pišu o savremenim problemima društva. Svoj profesionalni kredo Stiglic je sažeo u rečenici: „Izazov je kako da ostanete analitički poštenu, a da ne izgubite ljudsku dimenziju“. On je upravo ovim delom pokazao kako da

⁶ Svaka ekonomska politika zavisi od politike i političkih „lidera“, kaže Stiglic, što ubedljivo pokazuje naša praksa. Uzmimo npr. 90-te godine: tadašnji lideri i tadašnja politika su nam nametnuli model autarkije, zatvorenosti, koji je prerastao u izolovanost, sankcije, rat, bombardovanje. Na delu je bila ekonomija destrukcije. Dvehiljadite godine i njeni lideri uvode nam neoliberalni koncept, kroz tranziciju i privatizaciju, sa pogubnim socijalno-ekonomskim posledicama. Videćemo šta će nam doneti najnovije promene?

naučnik „ne žrtvuje svoju čovečnost“ pišući o problemima koji duboko zadiru u interese pojedinih država, klasa, grupa i pojedinaca.

Prof. dr Radovan Pejanović

Primljen: 01.10.2013.

Prihvaćen: 04.11.2013.